

עיון
כרך ל"ד, חוברות א-ב
טבת-ניסן, תשמ"ה

חשיבות בפילוסופיה: משנתו של ג'. ס. מיל

רות גביזון

Bernard Semmel, *John Stuart Mill and the Pursuit of Virtue*, Yale U. P., 1984, 198 pp. \$24.50

Fred R. Berger, *Happiness, Justice and Freedom: The Moral and Political Philosophy of John Stuart Mill*, California U. P., 1984, 299 pp. \$28.70

הרבה מאלה הכותבים כיום על מיל, לרבות שני המחברים שלפנינו, מרגישים צורך לפתוח בהסבר-התנצלות. צורך זה מוסבר בשניים. ראשית, היקף הספרות העוסקת במשנתו הפילוסופית של ג'ון סטיוארט מיל, ובעיקר בפילוסופיה המעשית והמדנית שלו, הוא עצום.¹ שנית, עניין רחב ומתמיד זה, וההחלטה לצרף אליו, מתמיהים במקצת כאשר אנו קוראים, חזור וקורא, הערכות לא-מחמיאות ביותר על שיעור קומתו של מיל כהוגה דעות ועל איכות טיעונו המרכזיים.² ניתן היה לחשוב כי כותבים בני-זמננו יעדיפו לעיין במשנתם של הוגים שעמדו טוב יותר במבחן הביקורת.

שני הספרים מבטאים עירנות לרקע זה: בשניהם אנו מוצאים מעין הסבר לכך שהכותב בחר במיל. שני המחברים מציינים כי יש משהו חדש בצורה שבה הם מציגים את משנתו של מיל, וכי צורה זו מציגה את משנתו כקוהרנטית ועקבית יותר ממה שנהוג היה לחשוב קודם לכן.³ בכך אומרים המחברים כי לפחות מקצת הביקורת על שיעור קומתו של מיל כהוגה דעות אינו מוצדק בעיניהם, וכי אחת ממטרות תרומתם היא להסביר את התמיהה שצוינה לעיל בכך שהביקורת לא מדדה מידת צדק לגבי מיל.

בנקודה זו מסתיים פחות או יותר הדמיון בין שני הספרים: כפי שאראה בהמשך הם משתייכים לשני ז'אנרים שונים, ומופנים אל קהל-יעד שונה. מכיוון שאני רוצה לכתוב מאמר ביקורת על

---

¹ שני הספרים שלפנינו הם טיפה בים. מאז 1980 פורסמו לפחות עוד שני ספרים חשובים על מיל: C. L. Ten, *Mill on Liberty*, Oxford U. P., 1980; J. N. Gray, *Mill on Liberty: A Defense*, Routledge & Kegan Paul, 1983 מיל הוא אחד ההוגים היחידים המפרנסים ידיעון שוטף: *The Mill Newsletter*, Toronto U. P., 1965- ועתה מתקרב לסיומו מפעל הענק של הוצאה מחודשת של כל כתביו: J. S. Mill, General Editor J., *Collected Works of J. S. Mill*, Toronto U. P., 1963- Robson, 1968. כבר ב-1968 כותב העורך בהקדמה לקובץ מאמרים ממצה על מיל כי היקף הספרות העוסקת בו יכול לייאש כל מי ששואף לקריאה ממצה: J. B., ed. *Mill, A Collection of Critical Essays*, Scheneewind, Macmillan, 1968, p. xiii (להלן – שניווינד). השנים שחלפו לא שיפרו את המצב.

² דוגמה בולטת היא הערותיו של מקקלוסקי בכרך המוקדש למיל: H. J. McCloskey, *J. S. Mill: A Critical Study*, Macmillan, 1971, p. 56. אפילו פלטר, הסבור כי תרומתו של מיל לפילוסופיה המעשית ולמתודולוגיה של מדעי החברה היא ניכרת וחשובה, מצטט בהסכמה דעה שלפיה המייחד את מיל אינו עוצמתו הפילוסופית אלא היותו "אדם": R. Fletcher, Nelson, 1971, p. 10. *J. S. Mill: A Logical Critique of Sociology*, ed. R. Fletcher, Nelson, 1971, p. 10. ראה גם ריכוז ההערות הביקורתיות שהובאו על-ידי סמל, 22 – 23.

³ סמל, הקדמה, x-ix; ברגר, עמ' 1 – 5. לצירוף דומה של הסבר, התנצלות וטענה כי בדיקה מחודשת של מיל עונה למקצת הביקורת הקשות למדי שהושמעו נגדו ראה D. F. Thompson, *J. S. Mill and Representative Government*, Princeton U. P., 1973, pp. 3 – 11

שניהם יחדיו, בחרתי להתרכז לא בניתוח הספרים עצמם אלא במה שניתן ללמוד, לדעתי, מעובדת קיומם של הספרים, ומהיותם כה שונים למרות שנושאים אחד, על המתח הזה בין כוח המשיכה של מיל ובין עוצמת הביקורת המקצועית על משנתו.

מקצת הספרות הדנה במיל מראה, כפי שנראה בהמשך, שמקצת האישומים שהוטחו במיל כהוגה דעות היו בלתי-הוגנים ובתי-מדויקים. אולם גם בשיפוט האוהד ביותר לגביו אין ספק שמיל איננו אחד מענקי הרוח והמחשבה הפילוסופית. לכן העיסוק האינטנסיבי בו ובמשנתו יישאר תמוה. בעיקר תישאר תמוהה המשיכה של אנשים לחפש ולנסות 'להציל' את מיל, עוד לפני שהם יודעים כי חיפושם יביא אותם למסקנות חיוביות דווקא.

ראוי להדגיש כי התמיהה קיימת רק אם נניח שיש, וצריך להיות, יחס ישר בין הצטיינות פילוסופית ובין העניין שמעוררת משנתו של הוגה. התנצלותם של שני המחברים מרמזת כי הם שותפים להנחה זו. לי נראה כי המתח בין השיפוט המקצועי על מיל ובין העניין במשנתו מרמז כי המרכיב העובדתי של הנחה זו אינו נכון בהכרח. נראה לי כי שני המחברים טועים בהנחתם שמיל זקוק להצלה: כוח המשיכה של מיל אינו נולד לו בעקביות ובמקוריות של משנתו. כוחו הוא בעיקר בתפקיד שמילא בדורו והוא ממשיך למלא בדורנו: היכולת שלו להעלות את רמת הדיון הציבורי בבעיות חברתיות ומדיניות מרכזיות ובערות ולתת ביטוי להשלכות המעשיות של מערכת אמונות וערכים מסוימת. כל עוד יהיו שותפים למערכת האמונות והדעות הזאת, וכל עוד לא ישתנו הבעיות החברתיות שעל סדר יומנו הציבורי, שמור יהיה למיל מקום של כבוד בחיי התרבות שלנו. מקום זה יביא לכך שמשנתו תמשיך להיות מוקד משיכה גם לפילוסופים מקצועיים, ובכך ימשיך מיל להרים תרומה לא רק לחיי התרבות אלא אף לפילוסופיה עצמה. אם נכונה תיזה זו שלי על חוסר התלות החזקה בין עקביותו ומקוריותו של מיל ובין מידת ההשפעה של עבודתו וכתביו נצטרך לחזור ולבדוק כמה מן ההנחות הסמויות של קריטריונים 'להצלחה' או 'לחשיבות' בפילוסופיה.

בקצרה, אשתמש בשני הספרים כדי לטעון שכוחו של מיל – וכוחם של פילוסופים אחרים מראשית הפילוסופיה ועד ימינו – אינו נמדד בגודל תרומתו האישית לפילוסופיה המקצועית. העובדה שאנו חוזרים אל משנתו ואל דמותו איננה מבוססת, בעיקרה, על עוצמת טיעונו, אלא על העובדה שבהגותו ובחיוו הוא הניף בכישרון מובהק ובמחויבות רגישה דגל של צורת קיום אנושי שאנו מזדהים עמה.

נראה לי כי שני הספרים שלפנינו, וספרות מיל בכללותה, אכן מבססים את אמיתותה של טענתי כקביעה של הסוציולוגיה (ואולי הפסיכולוגיה) של הפילוסופיה. אין לי ספק כי יכולים להיות חילוקי דעות לגבי הערכתה של אמת זו. על התנגדות לקבלתה יכולה לרמוז העובדה שרוב חוקרי מיל האוהדים את דעותיו מנסים להציג גם את טיעונו בצורה חזקה יותר, ואינם מסתפקים בשימוש בו כבקראש קפיצה בלבד. אני, כשלעצמי, שמחה מאד על מצב הדברים הזה. דומני שמיל היה מסכים עמי שהיינו מפסידים הרבה לו צמצמנו את דמויות הגיבורים שלנו, כפילוסופים, רק לאלה העומדים היום במבחן ההצטיינות הפילוסופית בלבד.

אפתח בתיאור הטענות הכלליות נגד מיל כהוגה דעות והניסיון של שני הספרים להתמודד עם טענות אלה, ואגב כך אסביר את תחושתתי כי השוני הגדול שביניהם אינו מאפשר לדון שניהם יחדיו. משם אעבור לתיאור ולפיתוח של טענתי העיקרית: ענייננו והתייחסותנו למיל אינה תלויה בהערכתנו את שיעור קומתו הפילוסופי, ועובדה זו מצביעה על חוזק ואינה ראייה לפער בלתי-רצוי בין הערכותינו להתייחסותנו. אין זה מקרי כי אותו חלק שבנו, שמוצא במיל מקור עיסוק בלתי-

פוסק, הוא זה שמיל עצמו סבר כי אנו נוטים – וכי אסור לנו – להתעלם ממנו. אני מוצאת מעין 'צדק פיזי' בכך שגורלו של מיל ילמד אותנו כי יש ריבוי של דרכים להיות 'חשוב' בפילוסופיה, שכן בכך אנו מפתחים אותה סובלנות מקצועית שהיא חלק מן האידיאל שייחד את מיל ושימר אותו.

א. הרקע

מיל היה ללא ספק אחד הבולטים באנשי הרוח של דורו, עובדה המוכחת מן העניין הרב שעוררו כתביו ודעותיו, וההשפעה העצומה שלהם על בני-דורו.⁴ הוא ניהל מערכת קשרים ענפה עם הרבה אנשי רוח של התקופה,⁵ ובפובליציסטיקה המפורטת שלו עשה לקרוא האנגלי המשכיל הכרה נרחבת עם הפילוסופיה של התקופה על כל היבטיה. הוא עסק לא-מעט גם בכתבי ביקורת והערכה על עבודותיהם של אחרים כגון טוקוויל, קולרידג', בנתאם, קונט, וול, ובצורה זו תרם שלא בדרך של הצגת רעיונותיו אלא על-ידי חשיפת נקודות כוח וחולשה בפעילות האינטלקטואלית של הדור.⁶ ה'לוגיקה' שלו היתה משך שנים הספר הקלאסי בנושא, ופרסומו על ה'תועלתנות', 'ממשלה ייצוגית' ועל החירות היו אירועים תרבותיים כלליים.⁷ לאלה יש להוסיף את עמדותיו המנומקות בענייני השעה, ואת מעורבותו בפוליטיקה, תקופה קצרה במסגרת חברות בפרלמנט, וכל חייו בכתובה עיתונאית ענפה.⁸

אין כל פלא שמיל ומשנתו עוררו עניין רב בדורו. הפליאה היא על שמיל שרד והוא ממשיך לעורר עניין גם היום, למעלה ממאה שנה לאחר כתיבת חיבוריו העיקריים. לכאורה, לאחר שחדל העניין הפולמוסי במיל עצמו, צריך היה כושר הישארותו להיות תלוי בתרומה שמעבר לענייני היום, בשמנה שהיא עדיין מאירת עיניים, מקורית או חשובה להתמודדות עם בעיות פילוסופיות במובן הרחב של ביטוי זה.

הביקורת כלפי מיל נחלקת לשלושה ראשים עיקריים: הראשון נוגע לעקביותו ולשיטתיותו; השני – למקוריותו; השלישי – לכשלים החמורים בטעונו המרכזיים. בעיני רבים נחשבת הביקורת הראשונה החמורה ביותר. חלק לא קטן מן הביקורת כלפי מיל מבוסס על התחושה כי יש במחשבתו הפילוסופית, כמו גם באישיותו ובגילוייה, סתירות רבות וקשות ליישוב. שיפוט מקובל לגבי מיל היה כי הוא לקה בחוסר עקביות שהוא עצמו לא היה ער לה. חוסר עקביות זה התבטא, למשל, בתמיכתו המוצהרת בעקרון התועלתני מצד אחד ובביקורת הישירה והעקיפה

⁴ ראה, למשל, הקדמתו של שניווינד, עמ' xvi-ix; ומאמרו של ב. ראסל, B. Russell, "J. S. Mill", *Portraits from Memory*, repr. In: Scheneewind, pp. 1 – 21

⁵ אחת התרומות החשובות לחקר מיל בהוצאת כל כתביו היה האיסוף והריכוז של מכתביו. אלה משקפים, כאמור, מערכת קשרים ענפה למדי. תיעוד של מקצת מערכת קשרים זו מצויה בספרו של סמל.

⁶ כך, למשל, כתב מיל על הפילוסופיה של בנתאם (1838, Bentham), על דעותיו של טוקוויל על הדמוקרטיה (1835, Tocqueville ו-1840), על הפוזיטיביזם של קונט (1865, Comte), על ההיסטוריה של מישלה (1844, Michelet) וגואיזו (1845, Guizot), על ספרו של קרלייל על המהפכה הצרפתית (1837, Carlyle), על קולרידג' (1840, Coleridge), על סדגוויק (1835, Sedgwick), על וול (1852, Whewell) ועל הפילוסופיה של סר ויליאם המילטון (1865, Hamilton).

⁷ ראה, למשל, שניווינד וראסל. בכל התיאורים האלה שזורה תמיד גם הביקורת: הלוגיקה היתה מיושנת כמעט ברגע שהספר יצא, ולא היתה בה מקוריות.

⁸ חלק גדול מן הכתבים המתוארים למעלה התפרסמו לראשונה בעיתונים. כך, למשל, החיבור 'על התועלתנות' פורסם לראשונה בשלושה המשכים בכתב העת *Fraser's Magazine* (Oct.-Dec. 1861). מיל עמד במרכז דיונים ציבוריים בזמנו כגון זכות הבחירה לנשים, הצבעות גלויות לעומת הצבעות חשאיות, ועונש המוות. לתיאור חלק מן המלחמות האלה ראה סמל, עמ' 104 – 118.

שהיתה לו כלפי עיקרון זה מצד שני.⁹ ביקורת זו כללה הן מאמרים ביקורתיים, שהבולט בהם היה "הערות על הפילוסופיה של בנתאם", והן – וטורד ביותר – עמדות שקשה מאד היה למצוא להן צידוק תועלתני, בעיקר אלה הנוגעות לערך הפנימי של חירות או מידות טובות אחרות.¹⁰ אותו חוסר עקביות התבטא גם בקשריו הפילוסופיים של מיל: מצד אחד הגדיר עצמו כתועלתן, ומצד שני היה מקורב והעריך מאד את קרלייל, שראה את המאבק בתועלתנות כאתגר מרכזי.¹¹ מצד אחד היה מיל מסור מאד לערכים כמו שוויון וחירות (שאף ביניהם יש יחסים מורכבים למדי...), מצד שני היה קשור בקשרים של הערכה ודיאלוג עם אוגוסט קונט שתפיסת החירות שלו היתה שונה בתכלית, לפחות באופן שטחי, מזו שלו (ראה סמל, עמ' 61 – 76).

על רקע זה אין זה מפתיע כי מספר הוגים פטרו את מיל כאקלקטיקון, שלא יכול היה לעכל את המערכות העקביות שירש מבנתאם ומאביו מחד גיסא, ולא השכיל להקים מערכת עקבית אחרת מאידך גיסא.¹² אין זה גם מפתיע כי בניסיון להחזיר למיל מקום של כבוד בפילוסופיה הניסיון להציג את משנתו כשלמה ועקבית תופס מקום כה מרכזי.¹³

נוסף על טענות אלה של חוסר עקביות וחוסר שיטתיות, טענו כלפי מיל כי לא היה מקורי ורק נתן ביטוי פופולרי לעמדות שפיתחו לפניו הוגים עמוקים יותר;¹⁴ וכי יש כשלים בולטים בטיעונו המרכזיים.¹⁵ מקצת כשלים אלה נובעים מפסיכולוגיה מיושנת, שלגביה אין מאשימים את מיל, אך הפוגעת בתקפותם של טיעונו כיום.¹⁶ מקצת טיעונו נגועים לפי המבקרים בכשלים לוגיים

⁹ מחויבותו של מיל לעקרון התועלתני מוצאת ביטוי מפורש בהרבה מכתביו: ב'על התועלתנות', ב'על החירות', ובאוטוביוגרפיה שלו. לתיאור העמדות הביקורתיות שלו כלפי בנתאמיזם צר ראה ברגר, עמ' 82 – 86.
¹⁰ אחד הוויכוחים הגדולים לגבי מיל הוא האם עמדתו ב'על החירות' ניתנת לצידוק במונחים של עמדה תועלתנית, מתוחכמת ככל שתהיה. מחלוקת זו עדיין לא קיבלה תשובה מוסכמת. השווה, למשל, את עמדתו של ברגר שלפיה ניתן להבין את עמדתו של מיל כתועלתנית (למשל, עמ' 299), עם מסקנתו של טן (הקדמה, עמ' 5) שלפיה יש במשנתו של מיל יסודות לא-תועלתניים חשובים.
¹¹ רוב ההוגים ראו במיל ובקרלייל מייצגים של כיווני מחשבה מנוגדים לגמרי, הן בנושא הרציונליות והאמפיריציזם, והן לגבי הגישות השונות לתועלתנות (סמל, עמ' 10 – 13). למרות ניגודים אלה, מיל וקרלייל העריכו מאד זה את זה. מיל הסתמך הרבה על קרלייל לעניין החשיבות הגדולה של מתן משמעות לחיים. על הריעות וההערכה ההדדית בין מיל ובין קרלייל, ועל האופן שבו פורשו יחסים אלה בעיני חסידיו של מיל, ראה סמל, 35 – 41. קרלייל היה חד-משמעי בביקורתו החריפה כלפי בנתאם ומה שהוא סימל בעיני קרלייל (Carlyle, *Signs of the Times*, 1829).
¹² זו היתה דעתו של אנשוץ: R. F. Anschutz, *The Philosophy of J. S. Mill*, Clarendon, 1953, p. 59. ללא ספק המבקר החמור ביותר של מיל הינו פלמנץ, האומר כי 'על החירות', 'על התועלתנות', ו'ממשל של נציגים' הן עבודות המשקפות את כל חסרונותיו של מיל: חוסר הבהירות, חוסר העקביות, וחוסר היכולת לקבל באופן מלא או לדחות בלב שלם את העקרונות שירש מאביו ומבנתאם. (J. P. Plamenatz, *The English Utilitarians*, Blackwell, 1966,) (p. 123).

¹³ כך ברגר טוען שהצגתו מאה שמיל החזיק בקבוצת דעות קשורות באופן הדוק שהן מורכבות, מעניינות וחזקות יותר מבחינה פילוסופית ממה שנראה בפרשנות המקובלת (עמ' 1). הוא מודה כי יש חסרים ומקרים של חוסר עקביות אצל מיל (אם כי הם פחותים ממה שנטען לעתים), אולם סבור כי עם זאת מיל מציע לנו משנה סדורה וכוללת שניתן למלא תכנים מפורטים יותר (עמ' 299). גם סמל, באותה רוח, מבטיח לנו הצגה המעמידה את כל מחשבתו של מיל כנובעת מתפיסות היסטוריות, פילוסופיות ומוסריות הקשורות זו לזו בקשר הדוק (עמ' ix). ערנות לבעיה של חוסר עקביות אנו מוצאים גם אצל טן (עמ' 9): טן מדגיש כי העובדה שלפי פירושו אין 'על החירות' מתיישבת עם גרסה עקבית של תועלתנות אינה מצביעה על שמיל אינו הוגה עקבי. הוא אומר כי 'על החירות', כללית, הוא עקבי באופן פנימי ומתיישב עם רוב כתביו האחרים של מיל. אך הוא מסיים כי את מיל יש לזכור כאוהב חירות עקבי. אין הוא מפרש אלו סוגי עקביות חסרים אצל מיל.

¹⁴ ראה, למשל, דבריו של ראסל: מיל היה חסר מזל מפני שנולד לאחר דור של חלוצי מחשבה בכיוון אחד (בנתאם), ולפני דור של חלוצי מחשבה בכיוון אחר. הוא מעולם לא השתחרר מהיסודות שיצק לו אביו, אולם המבנה שניסה לבנות על יסודות אלה לא היה קוהרנטי, שכן הוא לא היה מן הסוג שאותם יסודות יכלו להחזיק (עמ' 2). הערכתו של ראסל ל'לוגיקה' היא נמוכה ביותר: פרט לתרומה בנושא ההיסק האינדוקטיבי, כותב ראסל, היה כל הספר בלתי-מקורי ושגרת למדי. להערכה דומה ראה גם ברלין: I. Berlin, "J. S. Mill and the Ends of Life", in: *Four Essays on Liberty*, Oxford U. P., 1969, p. 205.

¹⁵ ראה להלן הדיון בכשלים המפורסמים של הוכחת התועלתנות. פלמנץ, למשל, אומר כי ב'על התועלתנות' מיל "מאבד את השליטה בטיעונו בכל נקודה". אבל גם דיון אוהד והוגן מאד כמו זה של ישעיהו ברלין מדגיש כי עוצמת הטיעון אינו הצד החזק של מיל (עמ' 173).

¹⁶ זוהי, למשל, נקודת הביקורת של הארט לגבי דעתו של מיל על הפטרנליזם. הארט טוען כי אמונתו של מיל בידיעתו של האדם מה טוב עבורו, ומכאן נכונותו לאסור על פטרנליזם, תיחשב כיום לפנטסטית; ראה ה.ל.א. הארט, 'חוק חירות ומוסר', הוצאת אדם, תשמ"א, עמ' 50.

בולטים, כגון המעברים הבלתי-מוצדקים ב'הוכחה' המפורסמת של עקרון התועלת (ברגר, עמ' 51 ואילך).

ב. הספרים

סמל ניגש לנושא מפרספקטיבה של ההיסטוריה של הרעיונות. טענתו העיקרית הינה כי משנתו של מיל כולה מקבלת שלמות אם נראה אותה כפתרון התמודדות של מיל עם בעיה מרכזית אחת, המוצגת כבחירה הבסיסית של הרקולס. סמל מתאר את הצורה שבה חזר מיל ותיאר את המשל המיתולוגי על בחירתו של הרקולס בין שתי נשים: אחת שהציעה לו תענוגות גשמיים, תשוקה ואושר, והשנייה שהציעה לו את המידה הטובה. הרקולס, ומיל בעקבותיו, בחר במידה הטובה.¹⁷

לדעת סמל, משל לכאורה פשוט זה משקף את הבעיה הקיומית בהא הידיעה שעמה התמודד מיל כל חייו. הוא מבטא את הקונפליקט שהיה לו, קודם כל, בין דטרמיניזם לתפיסה של רצון חופשי; את המעמד המיוחד של האידיאל של שוויון הנשים בחייו; את ההתנגשות בין ההדוניזם התועלתני ובין המידה הטובה; ואת ההתנגשות בין הערך המוסרי העליון של החירות לבחור ובין החובה המוסרית לבחור במידה הטובה. השלמות והעקביות בחייו ובמשנתו של מיל באות לידי ביטוי בצורה שבה התמקדו נושאי העניין שלו בבעיה זו, ובצורה שבכל ההקשרים הוא חיזק את הבסיס התיאורטי והמעשי להצדקת בחירתו של הרקולס (סמל, עמ' 186 – 190). המשל עצמו מתואר בצורות שונות: לעתים הוא מבטא את האמונה ביכולת הבחירה לעומת ההכרחיות הדטרמיניסטית, ולעתים הוא מבטא את הבחירה במידה הטובה לעומת בחירה אפשרית בהנאות, בחיי שעה, בחיי תענוגות, בחוסר מעורבות חברתית.¹⁸

ניסוח אחר של סמל לגבי הגורם המאחד במשנתו של מיל חושף את מגבלות נסיונו של סמל לטפל במיל: לפי ניסוח זה המאפיין את עקביותו של מיל הוא שתמיד חשב על מטרתו הפוליטית והחברתית העיקרית: איך לשמור על חירות, קידמה וסדר, שכולם נדרשים כדי שהחברה תוכל להמשיך להתקיים (סמל, עמ' 6, 186 – 189).

סגנונו של סמל ומבנה הספר אינם עוזרים לברר אישומים בקשר לעקביות או כשלים והפרכתם, שכן סמל אינו מקפיד על מיון טוב ועקבי של הרעיונות. אין אצלו אף דיון אחד המעלה רעיון, מנסה להביא אותו אל מסקנותיו, ולהצביע על התיישבותו עם רעיון אחר. סמל אף אינו עוסק באופן מרכזי בטיעונים ובבדיקת תוקפם. כבר על פני הדברים ברור שנסיון ההאחדה בספר כזה הוא על בסיס 'אנושי'. מכיוון שאחד ממקורות הביקורת לגבי חוסר העקביות של מיל נבע מקשרי הידידות וההערכה שהיו לו עם אנשים שעיקרי הגותם לא התיישבו, לפחות לכאורה, עם המחויבויות שמיל המשיך להצהיר עליהן, בעיקר לתועלתנות, לאמפיריציזם ולרציונליות, ניתן היה לצפות כי המתודה של סמל תוכל לעזור לפחות בנקודה זו. נקודה אחרת שלגביה היתה

¹⁷ ראה, למשל, עמ' 18: ניתן לראות את בחירתו של הרקולס כמיתוס האישי של מיל, שסביבו יצר מערכת של רעיונות קשורים שאצלה על כל מחשבתו ונתנה לו את כיוונה המיוחד.

¹⁸ התיאור הראשוני של המשל הוא בעמ' 1 – 2: הרקולס פוגש שתי נשים, הראשונה טהורה, צנועה, ופיקחת, ולובשת גלימה לבנה; השנייה רכה ומלאה, פעורת עיניים, ולבושה כך שקסמיה יתגלו. הראשונה מזמינה את הרקולס לחיי המידה הטובה, השנייה – לחיי האושר החושני והחומרי או החטא. הראשונה מציעה למיל חיים של מאבק, אצילות ומשים טובים, שבסופם יזכה לחיי נצח. השנייה מציעה לו חיים קלים של סיפוק תשוקותיו המיידיות. הרקולס בחר במידה הטובה. כבר בתיאור זה אנו מוצאים מעין זיהוי של סיפוק הנאות חושניות עם חטא, יסוד המופיע שוב בהמשך (עמ' 6). במקום אחר משתמש סמל במשל זה כדי לפרש חלום של מיל על בחירה בין שני טיפוסים נשים: הידידה הטובה והמגדלנה. לדעתו, שוב יש כאן מקרה שבו צריך להפעיל את בחירתו של הרקולס (עמ' 54 – 55). סמל עצמו מדבר על הרצון לספק את שני החלקים של ההצעה בהקשר החיים: הרצון לספק לאנשים מיצוי מירבי הן של צניעות והן של אושר (עמ' 79). סמל מתאר את חינוכו של מיל לעתים כחינוך לבחירה במידה הטובה, ולעתים כחינוך בעל מסר כפול: לבחור במידה הטובה הסטואית של הרקולס מצד אחד, ובסיפוק האושר וההנאה ההדוניסטית לפי בנתאם, מצד שני (עמ' 156).

המתודה יכולה לסייע היא שאלת המקוריות. אולם, למרות שהעובדות שמביא סמל אכן נותנות עומק לתיאור קשריו של מיל עם הוגים אלה, דיונו אינו מפורש ושיטתי דיו כדי לסייע לנו מעבר לקביעה – שהיא עצמה מקור הבעיה – שהיה משהו במשנתו של האחד שקסם לשני.

כך, למשל, סמל מציג את הקירבה בין מיל ובין קרלייל, על אף ההבדלים ביניהם בנושאים ספציפיים, במונחים של העדפת שניהם לחובה, מידה טובה, אוטונומיה ואחריות אישית (סמל, עמ' 12, 14). אלה נראים בעיניו חשובים לא פחות מן הניגודים ביניהם בנושאים כגון רציונליזם לעומת מיסטיקות, אמפיריציזם לעומת אינטואיציוניזם. סמל מתאר את הקשר בין השניים במונחים של מסירות לטובת הכלל לעומת האינדיבידואליזם של המעמד הבינוני באנגליה.¹⁹ הקורא הביקורתי אינו מבין מדוע לא יכול היה מיל לקבל את החינוך למידה הטובה ולמסירות לטובת הכלל מן התועלתנות עצמה. הלא ג'יימס מיל חינוך את בנו, ללא ספק, לחיים של מסירות לענייני הציבור. מה היה היסוד שהיה חסר במשנה זו ועשה דווקא את משנתו של קרלייל, שראה בתועלתנות נוסח בנתאם אויב אינטלקטואלי, מקור המשיכה? מכל מקום לא יכולה התשובה להיות, בפשטות, 'המידה הטובה' או 'בחירתו של הרקולס'. קשיים דומים קיימים בניתוח קשריו של מיל עם קונט.²⁰ מפתיעה קצת העובדה שסמל אינו מטפל ישירות בבעיית היחסים המיוחדים, הן אישיים והן מקצועיים, של מיל עם הרייט טיילור.²¹

לעתים מביא רצונו של סמל להציג את האחדותיות במשנתו של מיל לכך שהוא 'מבטל' הבחנות הנראות למיל עצמו כחשובות ביותר. דוגמה בולטת היא ביקורתו של סמל על מיל על שהוא מכריז, בפתח המסה 'על החירות', כי נושא המסה אינו הבעיה הנצחית של דטרמיניזם לעומת חופש הרצון.²² נראה כי מיל מאמץ כאן את ההשקפה הרווחת (והנכונה, לדעתי) כי כל תורת מוסר, כזו, מניחה מובן מסוים של חופש רצון ואחריות. תורת מוסר אומרת לנו איך עלינו לנהוג,

¹⁹ סמל עצמו, למרבה הפלא, מדגיש את העובדה שהחינוך למידה הטובה היה מלאכתו של ג'יימס מיל (ראה הערה 18 לעיל). סמל מספר, בלי להסביר, על הניגודים הרבים בין שני האישים ועל המשיכה החברית החזקה שלהם זה לזה (עמ' 38 – 39). הוא אינו לומד הרבה מאמירתו הטעונה של מיל כי הוא רואה ייעוד בתרגום המיסטיציזם של קרלייל ללשון הטיעון. הוא אינו מוליך אותנו אל המקומות שאלהם מזמינה המתודה שלו: לניסיון להבין את הכמיהה המורכבת, הן של והן של קרלייל, לניגודיהם. בעיה נוספת קשורה למבנה הספר: היחסים בין מיל לקרלייל, למשל, מתוארים בהקשר הדיון בגישתו של מיל לבעיית חופש הרצון לעומת דטרמיניזם. סמל רוצה לתת תמונה מלאה של היחסים במקום אחד, אולם לא בנה את פרקיו לפי יחסים אלה. התוצאה הינה בלבול מסוים, שכן בפרק על חופש הרצון אנו מקבלים, יחדיו, הרצאה על התלבטותו של מיל עם בעיה זו, ומעקפים של תיאור יחסיו עם אנשים, שבהם באים לידי ביטוי יסודות רבים שאינם קשורים כלל לבעיה זו דווקא. הן הדיון בבעיה והן תיאור הקשרים יוצאים נפסדים.

²⁰ גם כאן מופיעה הבעיה שצוינה בהערה הקודמת. הדיון בקונט וביחסיו עם מיל מופיע, משום מה, בפרק על יחסו של מיל לנשים ולשוויון האשה. מעניין לחזר איך קרה הדבר: סמל פותח בבעיית הבחירה בין דמויות שונות של נשים. הוא קושר את התמודדותו הראשונה של מיל עם בעיה זו בהיכרותו עם סנט-סימון (עמ' 56); לאחר תיאור משיכתו של מיל לקבוצה זו והתפכחותו ממנה הוא עובר לתיאור יחסיו המורכבים עם קונט. מיל נמשך לקונט, ממבט ראשון, בגלל מאבקו במטאפיסיקה, ומחויבותו לרעיון של 'מדע' החברה. למיל היה הנהוג הטוב להביע את חובו האינטלקטואלי בצורה מפורשת, וכך נוצרו קשרי ההתכתבות שלו עם קונט. סמל מתאר את המחלוקת שלהם לגבי הפרנולוגיה. בנקודה זו חוזר סמל לתיאור המחלוקת בין השניים בנוגע למעמד האשה וזכותה לשוויון (עמ' 67). סמל נוהג להסתמך הרבה על קטעי התכתבות. חומר זה הוא בעיקרו חדש, ומוסיף צבע ומימד לתיאור עמדותיו של מיל בתוך הקשר יחסיו עם אינטלקטואלים אחרים בדורו. לטעמי, היו מכתבים אלה מוסיפים יותר בתוך הקשר מובנה יותר של תיאור עמדות ו/או יחסים. העניין מסתבך יותר מפני שבאותו הקשר שבו דן סמל ביחסים עם קונט הוא אינו מדגיש די הצורך את המתח בין תפיסותיהם של השניים, למשל בנושא החירות, הבא לידי ביטוי, למשל, ב'אוטוביוגרפיה', עמ' 149; סמל עצמו מזכיר עניין זה בהקשר אחר (סמל, עמ' 165, הערה 22).

²¹ ישנן בספר כמה התייחסויות אליה, אולם היחידה שבה מרמז סמל על המחלוקת הגדולה בעניין היקף השפעתה הרגשית והאינטלקטואלית על מיל היא הערה קצרה שלפיה קרוב לוודאי שאמונתה הדוקטרינרית בשוויון המיניים השפיעה במידה מסוימת על אמונתו של מיל (עמ' 196).

²² כך בעמ' 165 אומר לנו סמל כי "המתח בין חירות פילוסופית ובין הכרח, בין רצון חופשי ובין דטרמיניזם, היה חיוני לטיעון של 'על החירות', בהתאמה למקום המרכזי שתפס בחשיבתו של מיל". הוא פוטר כמוטעה את הכרתו של מיל עצמו כי יש הבדל בין שני הנושאים, ומתבסס על העמדתו שלו כדי לטעון ש'על החירות' הוא למעשה לא טיעון בעד האידיאל של 'חירות שלילית', אלא טיעון בעד החירות של הפיתוח-העצמי, בהתאם לרעיון הגרמני-רומנטי.

ושופטת אותנו אם אנו סוטים מציווי המערכת. לכן תורה כזו חייבת להניח, כי יש לנו חירות להתנהג אחרת.²³

המתח בין אחריות אישית ואמונה בחופש הרצון של אדם ובין דטרמיניזם הוא מתח המלווה את הפילוסופיה והדת מראשיתן. היתה זו בעיה שבלי ספק הטרידה את מיל, ואשר מוסכם שאין תשובתו לה עומדת היטב במבחן הביקורת (אם כי לא ידועות לי תשובות שאכן עמדו בכבוד במבחן קשה זה). מקובל לחשוב כי יש הבדל ברמה בין שאלת ההתיישבות של חופש הרצון והדטרמיניזם מחד גיסא, ובין הקונפליקט בין חירות לסדר במישור הפוליטי מאידך גיסא, קונפליקט שמניח, כאמור, חוסר-דטרמיניזם. מיל סבר, ועמו רוב החוקרים של בעיית החירות הפוליטית, כי ניתן לדון בשאלת ההיקף הראוי של חירות בלי לנקוט עמדה בשאלת חופש הרצון. נסיון ההאחזה החזק מדי של סמל מחייב את מיל לעמדה פחות מתוחכמת מזו שהוא מציג בפועל. לסיכום נארה לי תרומתו של סמל לניסיון להראות אחידות בעמדותיו ובקשריו של מיל באמצעות הבחירה במידה הטובה אינו עונה לשורש הביקורת על מיל בנקודה זו, וכי דרך ההצגה והניתוח שלו אף אינה יכולה להיות רגישה לביקורת זו. להפיד, סמל כאילו נותן יד, בכך שהוא עצמו משתמש במלים טעונות מאד במשמעויות שונות, לאותה תחושה של חוסר עקביות וחוסר מסקניות שהיא חלק מרכזי בביקורת על מיל.²⁴ סמל אף אינו מודד מידת צדק למשנתו של מיל בכך שהוא עלול להביא את הקורא שאינו מצוי בכתבי מיל למחשבה כי אין במיל יותר מאשר מביא סמל. למעשה, מיל הוא הרבה יותר זהיר, שיטתי, ומתוחכם מן התמונה שעולה מספרו של סמל.²⁵

מבחינה אחת, לפחות, ברגר הוא פחות שאפתני מסמל: הוא מנסה להכניס עקביות רק במשנתו המעשית של מיל. שלא כמו סמל, הוא מטפל בביקורתיות ברעיונות המוצגים על-ידי מיל וחושף את קשיי הפירוש ואת הסתירות לכאורה. לטענתו, קריאה מחדש של מיל מגלה כי יש קשר שלא היה ברור עד כה בין רעיונותיו על הצדק, על האושר ועל החירות. כאשר קוראים את דבריו במסגרת מאחידה זו, טוען ברגר, ניתן לתת פירוש אינטגרטיבי ומוצק יותר לחלקים בעייתיים של משנתו (כמו המתח בין התועלתנות מחד גיסא לחירות ולערך של הגשמה עצמית מאידך גיסא). עיקרו של ספר זה הוא שילוב בין הצגת עמדותיו של מיל עצמו, עם רקונסטרוקציה פילוסופית אוהדת.

ספרו של ברגר הוא ספר פילוסופיה מקצועי, וברגר מצוי היטב בספרות על מיל. אני סבורה כי הצליח במטרתו להאיר את משנתו של מיל בצורה קוהרנטית, והוא מצליח למקם את מיל בתוך ההקשר של הפילוסופיה המעשית המודרנית, הן לגבי עמדות מהותיות והן לגבי עמדות מטא-אתיות. הספר כולל דיון בהנחות הפסיכולוגיות של מיל ובאופן שהן משפיעות על עמדותיו בענייני

²³ לתיאור בן-זמננו של הבעיה ושל קשת פתרונותיה ראה טרסטד: Jennifer Trusted, *Free Will and Responsibility*, Oxford, U. P., 1984

²⁴ דוגמה לעמימות כזאת היא הצורה שבה מוצג המשל המפורסם (הערה 18 לעיל). הדוגמה הבולטת ביותר, לדעתי, של המחיר שסמל משלם בשל כך היא אי-תשומת הלב שלו למובנים השונים של 'אושר', שהוא מושג כה מרכזי בתורתו של מיל ובכל תועלתנותו. לסמל אין כל קושי בקביעה (הלא-ביקורתית, והבלתי-מוצדקת אף על-ידי דברים שהוא עצמו אומר), כי מושג האושר של התועלתנות נוסח בנתאם הוא הדוניסטי-אפיקוריאני. לפי תיאור זה בחירתו של מיל במידה הטובה היא עצמה בחירה כנגד בנתאם, ודחייתו של מיל את התועלתנות היא מלאה, שכן הוא דוחה תפיסה זו של אושר. אין ספק כי אחת מנקודות הביקורת העקביות של מיל על בנתאם היתה לעניין רוחב המושג 'אושר', והתפיסה הנכונה של מרכיבי האושר והרווחה האנושיים. עם זאת, מחויבותו של מיל לתמונת אושר הכוללת סיפוק חושים (לעומת תפיסות אסקטיות) אינה ברורה כלל. המתסכל הינו כי סמל כלל אינו דן בשאלות אלה, כך שאי-אפשר לומר אף כי פתרונותיו להם אינם משביעים רצון.

²⁵ דוגמה טובה לסוג כזה של דיון הוא ניתוחו של ברגר את מושג האושר אצל מיל. ברגר טוען כי עיון מפורט יותר כתבים חוץ מיעל התועלתנותי מחזק את הפרשנויות שלפיהן מיל מעולם לא החזיק בעקרון ההדוניסטי כפירוש נכון של עקרון ההנעה האנושית על-ידי חיפוש אחר אושר. דוגמה אחרת היא דיונו בתורת הענישה של מיל, עמ' 134 – 146.

מוסר, יסוד מרכזי מאד בהעמדה כוללת של משנתו של מיל ובהערכתה. הוא מזכיר לנו את המובן הרחב שמיל נתן ל'אושר', ואת הצורה שבה מסבירה משמעות זו של 'אושר' הן את המובן שבו מיל קורא לעצמו תועלתן (וברגר מסכים עם תיאור-עצמי זה של מיל), והן את ביקורתו של מיל על התועלתנות ה'קלאסית' מבית מדרשם של בתנאם ואביו ג'יימס מיל. ברגר מטפל גם באריכות רבה (רבה מדי, לטעמי) בשאלה אם מיל הוא תועלתן-כלליים או תועלתן-מעשים, או שמא אחד מגילויי חוסר העקביות שלו שאין הוא ער להבחנה זו. את הספר מסכמים פרקים הדנים בתורת הצדק של מיל, שלדעת ברגר היא יסוד מוזנח שלא בצדק של משנתו. ברגר טוען שם שראיית עמדותיו של מיל לגבי החירות כחלק בלתי-נפרד של משנתו הכללית על הצדק מחזקת את משנתו של מיל על החירות. בפרק האחרון מגיש ברגר סיכום ביקורתי של העמדות השונות של מיל ושל הרלוונטיות שלהן – ומגבלותיהן – בוויכוח המוסרי של ימינו אנו.

הקוהרנטיות החדשה שברגר טוען לה היא בכמה רמות: ראשית, הוא מראה עקביות רבה בין הכתבים היותר ידועים של מיל ('על החירות', 'התועלתנות') ובין מכתבים וכתבים פחות ידועים. במקורות האחרונים יש לעתים חיזוק לפרשנות אחת של מיל על-פני פרשנויות אחרות הטקסטיות הידועים חשופים להם. בדרך כלל צודק ברגר שדרך זו מציגה את המכלול בצורה חזקה יותר. שנית, הוא מנסה להראות שיש מובן רציני שבו מיל יכול להיחשב כ'תועלתן' עקבי.²⁶ שלישית, הוא קושר את עמדותיו של מיל בענייני מעשה ומוסר לעמדותיו הפסיכולוגיות על מוטיבציה ועל הקשר בין הרגלים, אופי, ומעשים טובים. רביעית, הוא מראה איך המושגים הבסיסיים של 'חובה' ו'ראוי', שאף הם מקור ביקורת על מיל, יכולים לקבל פשר שהוא גם עקבי וגם מתקבל על הדעת ופורה.²⁷

ברגר מטפל גם בכמה מן הכשלים שבהם מואשם מיל, ולגבי חלק ניכר מהם הוא מצליח למצער להפוך את הטעות לפחות טריוויאלית ויותר מעניינת. כך, למשל, ברגר דן בהרחבה בקטע של 'התועלתנות' שבו מנסה מיל, לכאורה, להוכיח את תקפותו של עקרון התועלת על-ידי הסתמכות על הנחות פסיכולוגיות הדוניסטיות, ועל מעבר הנראה מוטעה על-פניו בין רצונו של כל פרט באושרו שלו ובין רצונו של כל הפרטים באושרם של כל הפרטים. טעות זו, כפי שמציין ברגר, היתה יעד התקיפה של חוקרים רבים. לדעתו, קטע זה אחראי במידה לא מעטה ל'שם הרע' של מיל בקרב פילוסופים. אני אוהדת את נסיונו של ברגר להפחית את מידת הטעות שבקטע זה, וגם את רוח הניסיון הספציפי שלו.²⁸

²⁶ קביעה זו מזקיקה את ברגר, כמובן, לניחוח מפורט למדי של התועלתנות. הוא מדגיש כי הוא מקבל את התועלתנות במובן רחב, כעיקרון שלפיו פעולות וכללים צריכים להיות מוערכים על-ידי הערכת תוצאותיהם. ברגר ער לכך שפירושים צרים יותר של תועלתנות, הקרובים יותר לדעתו של בתנאם, משמשים פילוסופים וכלכלנים גם היום (עמ' 5). אולם נראית לי עמדתו שמותר לנו לקחת ברצינות גם את תפיסתו של מיל עצמו את התועלתנות.

²⁷ ראה, למשל, דיונו של ברגר בחובות בלתי-מושלמות אצל מיל, והיחס בין חובות מוסריות בכלל לחובות צדק בפרט (עמ' 214 ואילך). ברגר טוען כי מיל לא היה ער לבעיה וכי יש אי-עקביות בהתבטאויותיו בנושא. עם זאת ברגר מציע פירוש מעניין, המתיישב עם רוח דבריו של מיל ועם רוב התבטאויותיו. אף אם אין בסיס מוצק לגמרי לעיגון רעיון זה בטקסט של מיל, הרעיון כשלעצמו פורה ומעניין.

²⁸ הכוונה לדיונו של ברגר בחלק הראשון של 'הוכחת' עקרון התועלת, עמ' 45 ואילך, בעיקר עמ' 51 ואילך. ברגר מטפל בטענות המרכזיות כלפי מיל (וכלפי בתנאם) כי אי-אפשר להוכיח שדבר הינו רצוי (desirable) מעצם העובדה שאנשים רוצים בו (desired), וכי המעבר מן העובדה שכל אדם חפץ באושרו שלו להנחה שכל אדם חפץ באושר הכללי הוא לקוי. ברגר טוען כי לצורך הערכה שלמה של כוח הטיעון אין זה מספיק לבדוק את תוקפו הלוגי (אין ויכוח כי בנקודה זו הטיעון חלש), אלא יש לבדוק גם מה חשב מיל שעליו להראות, וכלפי אילו טענות נגדיות אפשריות הוא מכונן את דבריו. ברגר מציע לנו את ההיפותזה שמיל קיצר מאד בחלק הראשון של ההוכחה והאריך מאד בחלק השני (כי האושר הוא הכוח המניע היחיד) מפני שדבריו כוונו ספציפית למתנגדים פוטנציאליים שהיו מסכימים עם החלק הראשון של 'ההוכחה' ומתנגדים לשני. סוג הפרסום מחזק טענה זו, וכן הדברים שברגר מביא ממכתבים והתייחסויות אחרות של מיל לבעיות של ההוכחה וכשליה הבולטים. אם היפותזה זו נכונה יש לנו פה הוכחה לאחד מן הטיעונים של מיל בעד חופש ביטוי: אותן דעות שבהן מחזיקים בלי לחשוב על מתנגדים מוכשרים מוחזקות באופן פחות מוצדק ומוגן מאשר הדעות שעליהן אנו מתמודדים בפועל. אין הסבר זה 'מצדיק' את חולשת הטיעונים של מיל,

דומני כי תיאור קצר זה של הספרים מדגים מדוע קשה מאוד לערוך על שניהם יחד ביקורת מאותו סוג: הבעיות שברגר מקדיש להן פרקים ארוכים ודיונים זהירים כלל אינו מופיעות אצל סמל. לגבי פרשנות מיל או ביקורת עליו אין בין שני הספרים אף נקודת מגע אחת. ברגר עוסק לפעמים במחקרים היסטוריים, בעיקר כדי להשוות ביים משנתו של מיל ובין דעותיהם של אלה שמהם ללא ספק למד והושפע.²⁹ אולם אף בסוג דיון זה שונה הטיפול שהוא נותן לחומר מזה הניתן על-ידי סמל.³⁰

אולי יש בשוני הזה בין הספרים משום רמז לשאלה שבה אתרכזו כאן: הן סמל והן ברגר מעוניינים בתרומתו של מיל לחשיבה שלנו ה י ו ס.³¹ אולם לספרים קהל יעד מאד שונה: סמל כותב לציבור הרחב, הלא-מקצועי, חוסר הביקורתיות שלו מפריעה למי שמחפש אחר תשובות לשאלות ספציפיות לגבי משנתו של מיל. קשה לדעת מספר זה מה אומר מיל, ובמקרים רבים דברים מופיעים מוצאים מהקשרם. אולם הספר נותן תמונה עשירה למדי של מיל כאדם, ושם את הבעיות המרכזיות של משנתו בתוך הקשר חייו של מיל, תפיסתו את חייו, וקשרי האנוש הבסיסיים שלו, הן הרגשיים והן האינטלקטואליים.³² מבחינה מקצועית אין כל ספק שספרו של ברגר הינו טוב יותר. למעשה, אין פה שאלה של 'טוב יותר' או 'פחות': ספרו של סמל אף אינו מועמד רציני להשוואה. הוצאת הספרים של אוניברסיטת ייל לא פרסמה תרומה רצינית לחקר מיל, אולם יכול להיות שהיא סיפקה צורך קיים, שדמותו והגותו של מיל מעורר, ואשר ספרו של ברגר אינו יכול – ואינו מתיימר – לספק.

ספרו של סמל אינו משיג את המטרה של בחינת הביקורת נגד מיל, אף שהוא יוצא לכאורה לעשות זאת. ברגר מצליח לתרץ קשיים רבים אצל מיל בצורה מעניינת, אולם גם הוא חייב להודות שיש אצל מיל בעיות של עקביות, מסקניות ותקפות טיעונים; וכי כדי לתקוף בהצלחה את בעיות המעשה של היום אנו זקוקים ליותר ממה שמיל נותן לנו (עמ' 296 ואילך). אין הוא אומר זאת, אך ניתן להניח שגם הוא יודה כי מה שמיל נותן לנו מצוי היום בצורה פחות פגיעה בהגותם של אחרים. חוזרת איפוא השאלה למקומה. מיל שומר על מקומו למרות כל אלה. מדוע? והאם טוב לחזק נטייה זו? האם לא מוטב היה להפנות א המאמץ המושקע במחקר מיל בעיונים בעבודותיהם של אחרים, 'טובים יותר'?

ג. 'חשיבות' בפילוסופיה

מיל מרים תרומה חשובה לפילוסופיה, ולא רק לאיכות הדיון הציבורי, ולו רק באמצעות המשיכה שיש בדמותו ובהגותו לסוגי אנשים רבים: פילוסופים מקצועיים, תלמידים ו'סתם' אנשים המחפשים בשאיפה לדעת, אהבת-החכמה במובנה הראשוני, דרך-חיים, מוצאים במיל מקור

אולם הוא מחזק את הנטייה הברוכה שלא להתעכב יתר-על-המידה בביקורת של טיעונים שחולשתם ברורה, אך גם לא להסיק בהכרח מחולשה ברורה זו, כי הטענה עצמה אינה נכונה, או כי האיש אינו הוגה רציני.

²⁹ ראה, למשל, דיונו של ברגר במעמד הכללים אצל בנתאם, אוסטין וגיימס מיל, כדי להבהיר את המקוריות והדמיון בעמדתו של מיל בנושא זה של מעמד הכללים המוסריים (עמ' 73 ואילך).

³⁰ רמת הדיון של סמל כלל אינה מאפשרת לו לדון בשאלות 'עדינות' כמו תפקיד הכללים (לעומת תפקיד התוצאות הצפויות של מעשה ספציפי) במשנתו של אדם, בין אם זה מיל ובין אם אלה הוגים שמהם הושפע.

³¹ שניהם מסיימים את הספרים בפרקים של דיון ביקורתי כללי. אצל סמל הפרק נקרא "ליברליזם על פרשת דרכים" (עמ' 186), וברגר מסיים את הפרק של "הערכה ביקורתית" בדיון ב"מורשתו של מיל: תרומתו לפילוסופיה של זמננו" (עמ' 296).

³² אם כי אי-אפשר שלא לציין כי הספר נותן תמונה פחות חייה ושלמה של מיל משניתן היה לצפות מסוג כתיבה זה. כאמור, אין כל דיון שיטתי בהשפעה של הרייט טיילור. אין גם התייחסות עמוקה יותר למשבר הנפשי המפורסם ולתוצאותיו. תמונת היחסים האישיים המורכבים בין מיל ובין אביו, קרלייל או קונט נרמזת אך אינה מפורשת או מוצגת בצורה שיטתית. ה'אוטוביוגרפיה' עצמה היא עשירה יותר ונוגעת ללב יותר, ודמותו של מצטיירת אנושית יותר בתיאוריהם הקצרים של ראסל, שניווינד או ברלין.

הפריה וסיפוק. עם זאת מיל אינו 'ענק' פילוסופי: אין במשנתו עוצמה אדירה, או מקוריות ששינתה את תפיסת עולמנו, או דרך משלו להצגה שיטתית של בעיות שעד היום אנו ניזונים ממנה. מה הוא המשקל היחסי של שני סוגי התרומות האלה? ומה עומד ביסוד המשיכה אל מיל?

ראשית, חשוב להדגיש כי משיכה זו אל מיל אינה אומרת שעקביות ותקפות טיעונים אינן חשובות בפילוסופיה. מיל היה הראשון שהיה מוחה על טיעון בלתי-תקף ומאיים זה, כפי שעולה יפה מתוך סיפור חייו שלו. כידוע, עשה מיל לעצמו ניסוי מחשבה בתקופת הדיכאון המפורסמת שלו: הוא שאל עצמו אם יהיה מאושר אם למחרת היום יתממשו התנאים כך שכל בני-האדם יתנהגו באופן הנדרש על-ידי התועלתנות. מקצת ייאוש נבע מן העבודה שהיה ברור לו כי דבר זה לא יגרום לו אושר. הוא הבין אז, בחטף, כי רומה בחינוכו, וכי לא ניתן לו שבילים מרכיבים חשובים של אושר אנושי.

ניסוי מחשבה זה הוכיח למיל, בהתאם למסורת הרציונלית-אמפירית שחונך עליה כי משהו אינו תקים בתמונת העולם והאדם שעליה גודל. אולם מניסוי מחשבה זה לא נוכל להסיק, וגם מיל לא הסיק, כי הישגים תועלתניים לא היו חשובים לו: מיל בילה את מרבית חייו בנסיון מתמיד, ברמות שונות, להפוך את העולם לנאור יותר ולמתקדם יותר, לפי תפיסתו. תפיסה זו היתה, בעיקרה, תועלתנית, כאשר התועלתנות נתפסת כחיוב של בדיקה רציונלית, ולא אינטואיציוניסטית, של ערכים ותוצאות של מעשים והסדרים חברתיים. מה שניתן היה להסיק מניסוי המחשבה, ומה שמיל אכן הסיק, היה רק שתפיסה מ מ צ ה של החיים כניסיון לממש יותר את התועלתנות היתה לו בלתי-מספקת. בלי נתוני רקע רגשיים נוספים, היו חיים כאלה נראים לו חסרי טעם.

כמו-כן לקחי העבר מוכיחים כי גדולה פילוסופית אינה תנאי הכרחי (ואולי גם אינה תנאי מספיק) להישרדות ועניין מתמשך. מכך לא נובע, כמובן, שהשאיפה לעקביות, למקוריות ולתקפות אינה חלק חשוב ביותר מן העיסוק בפילוסופיה.³³ השאלה המתעוררת הינה רק מהו הדבר האחר הזה, שיש במיל שאף הוא מתברר כמעורר-עניין וחשוב, ושהיעדרו עלול להפוך את העיסוק בפילוסופיה לבלתי-מספק.

התשובה הפשוטה תהיה שלמיל יש 'רלוונטיות', אולם זוהי רק תשובה המזיזה את השאלה שלב אחד אחורנית: מדוע מיל יותר רלוונטי מהוגים אחרים, שטיפלו בבעיות דומות? מדוע מיל יותר רלוונטי, למשל, מבנתאם, הנחשב פילוסוף מקורי, עמוק ועקבי הרבה יותר ממיל?

לפחות חלק מן התשובה נעוץ בהבדל בין הפילוסוף המקצועי ובין אנשים כמיל שעבורם העיסוק בצירוף המיוחד של חשיבה ומעורבות בענייני הציבור היה דרך חיים נבחרת. מיל היה אינטלקטואל, אדם שהתלבט בבעיות קיומו ובעיות החברה וסבר כי הדרך להתמודדות כוללת נסיון להבין את העולם, את האדם ואת החברה. את פירות התלבטותו הוא חילק עם אינטלקטואלים אחרים, אולם היה לו קשר ישיר ובלתי-אמצעי עם הקהל המשכיל. הוא ראה עצמו, ואנשים אחרים שהיו שותפים למזגו האינטלקטואלי, כפועלים בתוך החברה וממלאים בה תפקיד. תפיסה זו השפיעה על צורת פעולתו ועל סגנון כתיבתו.

מיל חי בחברה שבה לא היתה התפוצצות אוניברסיטאית והשלכותיה המקצועיות. בתקופתו לא היו הלחצים של קהילה אקדמית סגורה פחות או יותר ועיתונות מקצועית שהיא בחלקה הגדול כספר החתום ללא-מקצוענים. כל מה שמיל כתב היה מופנה לקהל המשכיל הלא-מקצועי. מיל לא

³³ למעשה בביקורתו של מיל על תפיסתו הצרה של בנתאם על המוטיבציה האנושית, מיל כולל במפורש את אהבת ה ס ד ר, הכוללת את היעקביות בכל הדברים', ברשימת המניעים שבנתאם התעלם מהם (ראה 'בנתאם', 'כל כתבי מיל', כרך 10, עמ' 95 – 96).

התפרנס מעיסוקו בפילוסופיה, ולא היה שותף לסוגי הדאגות שהביאו את מקס ובר להקפיד כל כך על ההבחנה בין מחויבות למדע ובין מחויבות לפוליטיקה.³⁴ יתירה מזו, מיל לא סבל מן הבעיה של הפילוסוף המעשי-מקצועי המרגיש כי הוא חייב לנקוט עמדה נויטרלית, שכן אין לו יומרה למומחיות מוסרית. ראשית, מיל סבר כי ניתן לפתח רגישויות מוסריות. אולם חשוב מזאת, מיל לא ראה את עצמו חייב להימנע מלהגן באופן חד-משמעי, בכל כובד משקלו, על הערכים שנראו לו. התוצאה הינה כי על אף חולשותיו הידועות היטב 'על החירות' הוא עדיין המסמך המרגש והמעורר ביותר שאני יכולה להציע היום לתלמידי. הקריאה בחיבור קצר זה, שהופעתו היתה אירוע ציבורי באנגליה, הינה עד היום חוויה, מפני שעולה ממנו המחויבות הרגשית החזקה של מיל לחשיבותה של החירות לצמיחת האדם ולמיצוי יכולתו. בדומה לכך, חיבורו על השוויון בין המינים אף הוא כולל טיעונים שתוקפם שנוי במחלוקת עזה, אולם הוא רווי תחושת כבוד למין השני ותפיסה כה חדה של הנזקים הנגרמים לאדם (לנשים) ממצב של שעבוד ואי-שוויון עד שראוי הוא להיות מסמך-יסוד קלאסי של כל תנועה לשוויון האשה.

כוחו של מיל הוא בכך שאין חושש להיות דרשן, להיות לא רק אינטלקטואל, אלא גם אדם הלוחם לרעיונותיו. אצל מיל, כמו אצל סוקרטס, ושלא כמו אצל ראסל, יש קשר בין ההגות הפילוסופית ובין המאבקים. פירות ההגות הפילוסופית הם נשק במאבק. בכך מגלם מיל תמונה מסוימת של הפילוסוף ושל הפילוסופיה: האדם המנסה להבין ולהשיג את הידיעה לא רק לשמה אלא כחלק מנסיונו הכולל לחיות כאדם בעולם. משנתו של מיל, הן בסגנונה והן בתכניה, משקפת היטב תפיסה זו.

דומני שההתעוררות החדשה של העניין במיל בשנים האחרונות מבטאת נכונות גוברת להכיר בלגיטימיות של תפיסה זו של הפילוסופיה, ונסיגה מסוימת מן ההערכה הממצה של הפילוסופיה במונחים 'מקצועיים' צרים. אחת הסיבות שספרו של רולס נחשב נקודת תפנית היתה שרולס שב והציג תורה של צדק, ופרץ בכך שנים ארוכות של עיסוק במיטא-צדק. עיתונים כמו 'פילוסופיה וענייני הציבור' ואגודות לפילוסופיה יישומית אף הן תופעה חדשה למדי. הן מבטאות, כך נדמה לי, געגועים לתפיסה פחות מקצועית ויותר אנושית של הפילוסופיה, לפחות באותם מחלקיה הנוגעים לאנשים ולאורח-חייהם. בתוך הפילוסופיה מתבטאת תזוזה זו בהקצאת מקום מרכזי יותר ממה שהיה נהוג עד לפני דור או שניים לפילוסופיה המוסרית והמדינית, והנכונות – ואף הדרישה – כי אלא יכללו יותר מעיונים מתודולוגיים. התפתחות נוספת באותו כיוון הינה ניסיון לחזור אל הפילוסופיה כעיסוק כולל בהבנת כל ההיבטים של הקיום האנושי, ולא להתמחות בענף זה או אחר של הפילוסופיה.

כל אלה חושפים תפקיד של הפילוסופיה שמיל עסק בו ואשר הפילוסופיה המודרנית אמביוולנטית ביחס אליו: הנהרתן של עמדות פילוסופיות מרכזיות והשלכותיהן לגבי בעיות השעה עבור הציבור הביקורתי והחושב של התקופה. מיל מושך היום לא רק בגלל התפקיד שמילא בדורו. נכון הוא כי חלק גדול ממה שהיה למיל להגיד על בעיות השעה של דורו שלו עדיין לא התיישן. אולם מיל לא התיישן לא רק מפני שהבעיות לא השתנו שינוי ניכר, ומפני שטבע האדם ומגבלות ההסדרים החברתיים לא השתנו שינוי רדיקלי. מיל עדיין מושך כי טיפולו בבעיות הנצחיות האלה הוא טיפול של פילוסוף המצטרף מחויבות, הן לפילוסופיה והן לערכים שבהם דגל, לרגישות אנושית.

Max Weber, "Politics as a Vocation", & "Science as a Vocation", in: *From Max Weber*, tr. & ed. H. H. Greith & C. Wright Mills, Oxford U. P., 1946, pp. 77, 129

דומני שאיננו צריכים להתנצל ולהתפלא, אלא להיות גאים, על שמיל ממשיך לתפוס מקום כה מרכזי בפילוסופיה שלנו. בטוחני כי אף בדורו של מיל עצמו היו פילוסופים 'טובים' יותר שזכו לתשומת-לב מועטה יותר, בעוד מיל היה מרכז עניין ונושא למחלוקות. אודה כי בעבר סברתי שיש במצב כזה 'חוסר הגינות' מקצועי כלפי ה'טובים', ובזבוז מסוים של אנרגיות יוצרות בהתמודדות עם פילוסופים התופסים את מרכז הבמה לא רק בכוח טיעוניהם אלא בסגנונם ובעובדה שהם נוגעים בבעיות שהציבור המשכיל בכללו מוצא בהן עניין. סברתי אז כי פילוסופים כאלה לא ישרדו, מפני שיש כה הרבה חולשות בטיעוניהם עד שקסמם יפוג ברגע שאישיותם לא תישא את הדברים וכי תרומה 'אמיתית' להבנה תאריך ימים יותר ולכן תהיה חשובה יותר במבחן ההיסטוריה.

ההתמודדות הזאת עם המתח בין משיכתו של מיל ובין הביקורת ה'מקצועית' עליו הראה לי, מחדש, את הפטרנליזם והאליטיזם המוסווים הטמונים בעמדות כאלה, ואת העובדה הברוכה שהחיים אינם מצייתים להן. אנשים בוחרים להתמודד, וכך ראוי שיעשו, עם מה שנראה להם חשוב ורלוונטי. היכולת להצביע על בעיה שהיא אכן רלוונטית, וליצור נקודת פתיחה של דיון כן והוגן בה, חשובה לא פחות מהרמת תרומה מקורת לחשיבתנו. חשוב גם לזכור כי ענקים יש מעט, אך החברה זקוקה באופן בלתי-פוסק לאנשים שיגלמו בחייהם את המחויבות הזאת להתמודד התמודדות ביקורתית עם בעיות קיומם. אני שמחה על כי בגלריית הפילוסופים מאריכי הימים שלנו ישנם גם אנשים כמו ג'ון סטיוארט מיל.³⁵

הפקולטה למשפטים
האוניברסיטה העברית בירושלים

---

³⁵ וראוי לציין כי לשמחה זו שותפים לא רק אוהדיו של מיל, אלא אף מבקריו החריפים ביותר. אפילו פלמנץ מודה כי 'על החירות' ו'התועלתנות' הם חיבורים חשובים. ראסל וברלין מקפידים להדגיש כי על אף הביקורת שהם מותחים על מיל הם שומרים לו מקום מרכזי בהגות המודרנית. ספרו של מקלוסקי על מיל הוא שני בסדרה, כשלפניו בא רק הספר על קאנט. שניויד מסכם את הערותיו הביקורתיות החריפות בתקווה שהמשך מחקר במיל לא יביא להקטנת העניין במשנתו.